

ДЬУЛУРБАН

түһүлгэ дуораана

▲ Никита Хабаров быһаарылаах хапсыһыга Айдын Монгуһу кыйда.

Тэрээһин үчүгэй, оттон көрдөрүү?

Аспыт өрөбүл күннэргэ «Өрөгөй» Спорка бэлэмнэни киинигэр «Хангалас хапсаҕайа» норуоттар икки ардыларынааҕы иккис күрэхтэһии — Хапсаҕай аан дойдутааҕы федерациятын (салайааччы В.А. Нестеров) көбүлээһининэн ыйргирдээхтик ытыллан түмүктэннэ.

Быйылгы түһүлгэ кыраһысса таһыттан уонна Россия регионнарыттан барыта 403 бөбөс — эр дьон уонна аҕам саастаахтар бөлөхтөрүгэр күөн көрүстүлэр. Ол курдук, быйыл Монголия, Кытай, Узбекистан, Азербайджан, Грузия, Индия, Эстония, Кыргызстан, Италия, ону тэнэ Бурятия, Татарстан, Тыва, Алтай, Иркутскай, Хакасия уонна Забайкальскай спортсменнара көбүөргэ табыстылар.

Хангалас хапсаҕайа үрдүк тэрээһиннээхтик ытыллан, күрөс төрүт көрүнүгэр суолта бириини уонна омуртар сомоһолоһууларын, спорт бырааһынныгытын быһытынан ытылынна.

Бу тэрээһин күүрүүлэх, кэтэһилибит түгэнинэн мунутуур кыайыылаахтары быһаарар хапсыһылар буоллулар. Онуоха 75-тэн үөһэ кг ыйааһыннаахтарга саха дьону үөрүүтүгэр “Муома хайата” дьон аатынан биллэр Никита Хабаров кыайыы көтөлөннө. Кини бүтэһик быһаарылаах хапсыһыга — 2023 сыллаахха “Хангалас хапсаҕайын” мунутуур кыайыылааҕа буола сылдыбыт Айдын Монгуһу (Тыва) охторон, кылбар кыайыны ситистэ.

Оттон 75 киилгэ диэри 18 бөбөс кыттыбытыттан кыайылаабынан ыалдыһыт, Иркутскай уобаластан кэлбит Дмитрий Будожаров буолла. Кыайылаах-

тарга — саха уустара чочуйан онорбут батыйалара, Чемпион кура, 0,5 карат бриллианнаах мэтээл итиэннэ 200 тыһ. солк. харчынан бириис туттарылынна.

Түһүлгэ биэр бэлиэ түгэнинэн, XXI сайынны Олимпиада көнүл тустууга чемпиона Павел Пинигиннэ уонна үрүҥ көмүс призёр Александр Ивановка — Монреаллааҕы өрөгөй 50 сылынан Хангалас улуунун «Дьөһөгөй» хаһаайыстыбатын (салайааччы Евгений Никифоров) аатыттан уоннуу убаһаҕа туоһу сурук туттарыллыыта буолла.

Биэр өртүгүн ыллаахха, тэрээһин үчүгэй, оттон көрдөрүү? Буолан аспыт күрэхтэһии, биһиги төрүт көрүнмүтүгэр — хапсаҕайга сыһыаммытын көрдөрдө. Манньык улахан таһымнаах түһүлгэ кыттааччы ахсаанын экирээпкэ, сыһыттан хомуллубакка, анаан бэлэмнэниэххэ, Гран-при дьон ааттанан ытыллар буоллабына, бастынарары эрэ сүүмэрдээн киллэриэххэ баара дии санаатым.

Аны, кырдык, хапсаҕай күрэхтэһиитин быраабылата табыһаа суох. Албастаспакка, охторсубакка сэрэтиинэн кыайысы — хапсаҕайы киэргэппэт. Хапсаҕай — бу биһиги өбүгэлэрбитигэр тийэн кэлбит омурпут баайа, кизн туттуута, онно харыстабыллаахтык сыһыаннаһаахха.

Итиэннэ, Саха сирин хапсаҕайга сүүмэрдэммит хамаандатын тренерэ суоҕа куһаҕана эбит. Сахтаах, быйыл Александр Румин, Тимур Николаев уо.д.а. күүстээх хапсаҕайдыт бөбөстөрбүт араас биричиинэн кыттыбакка хааллылар.

Эһиил Хангалас хапсаҕайын ХХХ, үбүлүөйдээх күрэхтэһиитигэр бириис пуондатын өссө үрдэтэргэ биллэрдилэр. Ол курдук, мунутуур кыайылаахтар үстүү мөлүйүүн харчыны, оттон кинилэр тренердэрэ 300-түү тыһ. солк. харчынан наһарадаланыахтара дьон буолла.

Күрэхтэһии эр дьонно түмүгэ:

57 кг 1. Николай Захаров, 2. Дмитрий Иванов, 3. Пантелеймон Николаев (үһүн Саха сирэ).

65 кг 1. Александр Богомоев, 2. Чимит Жамсаранов (иккиэн Бурятия), 3. Айхан Антонов (Саха сирэ).

75 кг 1. Евгений Жербаев (Бурятия), 2. Дмитрий Будожаров (Иркутскай), 3. Сандан Гармаев (Бурятия)

85 кг: 1. Арслан Будожаров (Кыргызстан), 2. Игорь Софронеев (Саха сирэ), 3. Зоригто Ухинов (Бурятия).

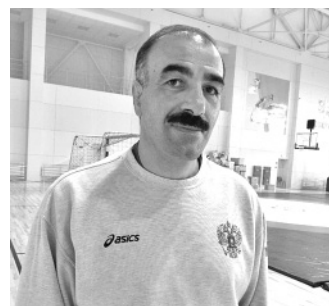
95 кг: 1. Андриан Ленскэй, 2. Александр Халыев (иккиэн Саха сирэ), 3. Юрий Иванов (Саха сирэ-Иркутскай).

+95 кг: 1. Туг-Эрдэнэ Дензеншарав (Монголия), 2. Никита Софронов, 3. Никита Хабаров (иккиэн Саха сирэ).

Петр ПАВЛОВ.
Гаврил СТРУЧКОВ, хаартыската.

сонуннар ситимнэрэ

Владимир Модосян тренеринэн ананна

Саха сирин Ил Дархана, спортивнай тустууга федерациятын баһылыга Айсен Николаев быһаарытынан, биллилээх тренер Владимир Модосян, республика көнүл тустууга хамаандатын тренеринэн ананна.

Кини Лев Павловы уонна Константин Капрыновы кытта үлэлэһиэ.

— Россия көнүл тустууга сүүмэрдэммит хамаандатыгар үлэлээбит үөрүйэхпин туһанан, са-

ха бөбөстөрүгэр көмө оноруохпун сөп, — диэтэ Владимир Модосян.

Айсен Николаев, Саха сирин хамаандатыгар аан дойдутааҕы таһымнаах тренер кэлбитэ ситиһиилэргэ тиэрдэригэр эрэлин биллэрдэ.

Сахалыы төрүт остуол оонньууларыгар

«Модун» күрөс төрүт көрүннэрин сайыннарар киингэ «хабылык» уонна «хаамыска» сахалыы оонньууларга республика чемпионата түмүктэннэ.

Манна 19 хамаандаттан 107 спортсмен, ол иһигэр 21 спорт маастара мустан, саастарынан түөрт бөлөххө хайдыһан илин-кэлин түһүстүлэр. Күрэхтэһии омуркут остуолга оонньуур түн былыргыттан кэлбит оонньууларын чабылхай тэрийээччигэ, ахсаабат пропагандиһа Андрей Иванович Донской сырдык кэриэһигэр ананар.

Түмүккэ хамаанданан Мэнэ Хангалас бастакы, Үөһээ Бүлүү иккис, Дьокуускай үһүс буоллулар. Оттон дьахталларга уонна эр дьонно Аар Дархан аатгарын Аэлига Алексеева (Мэнэ Хангалас) уонна Олег Андреев (Үөһээ Бүлүү) ыллылар.

Гаврил СТРУЧКОВ.

Кыайылаах — Тимофей Большаков

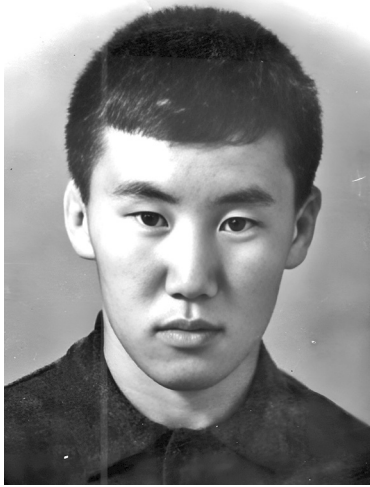

Ус Алдан киинигэр Борофонно, Дыгын оонньуугар сүүмэрдиир «Чемпион Кубога» дьон Уйбаан Белолобскай аатынан сахалыы дэгит күрөс күрэхтэһиитэ түмүктэннэ.

Манна барыта 48 боотур күрөс былдыаста. Түмүккэ кыайылаабынан Сунтаартан Тимофей Большаков табыста. Иккис миэстэни Алексей Соголов, үсүһү Алексей Соколов ыллылар. Итинэн кинилэр аны сайын Үс Хатынга ытыллар Дыгын оонньуутун быһаарылаах түһүмэбэр кыттар кыахтаннылар.

Аныгыскы сүүмэрдиир күрэхтэһии муус устарга Чурапчыга буолуоҕа.

саха тустуутун 70 сыла

Тулхадыйбат баҕа санаанан салайтараан

быан 11 олонхотуттан — икки олонхото сурукка тиһиллэн хаалбыта биллэр.

“Тойон Ньургун” олонхотун Реас Кулаковскай, иккис “Элик туйгун” олонхону Иона Прохоров (1941 с.) сурукка тиспиттэр. Онон олонхотун, уус тыллаах дьон удьурдаах Илларион Георгиевич олоҕо, өбүгэлэрин көмүскэллэрин дьайытынан салаллыбыта чуолкай. Иллариону сыгыты тыллаах, олус үчүгэйдик ылыыра дьэн суруйаллар. Эһэтин олонхотун бухатырынан курдук, улуу дабааны дабайбыт, кизэн аартыгы тэлэйбит дьэн этиэххэ сөп.

Оттон аҕата Георгий Степанович туруу үлэһит, оҕолоругар сымнаҕас сыһыаннааҕа, көнө майгылааҕа биллэр эбит. Аҕатын эһэтэ Степан Федосеев Чөркөөхтөн төрүттээх. Прозаик, очеркист Бэс Дьарааһын “Бойобуой” дьэн айымньытын биир дьоруойунан буолар. Онон Илларион сахалыы сизэргэ, олоҕор биир тулхадыйбат сыаллаах, спорду өрө тутан улааппыт.

Улуу тренер такайытынан

Кини оҕо эрдэбиттэн ньыгыл санаалаах, эт-хаан өтгүнэн айылҕаттан дьобурдааҕа биллибитэ. 1966 с. төрөөбүт Тааттатын аатыттан тустун, кыра саастаах уолаттарга САССР спартакиадаһын чөмпүйүөнүн үрдүк аатын ылбыта. Манна кинини сэргэ дьоботторо Валерий Иванов, Ваня Васильев — Тааттаттан бастакынан өрөспүүбүлүкэ чөмпүйүөннэринэн буолбуттара. Ити сыл улуу тренер Дмитрий Петрович Коркин Чурапчытааҕы оҕо спортивнай оскуолатыгар үөрэтэ ынрыбыт.

Оттон ыла Илларион Георгиевич улахан спорка ситиһиилэрэ саҕаламмыттара. 1968 с. РСФСР-га уонна ССРС-ка уолаттарга чөм-

пүйүөн буолар. 1969 с. АХШ-га Боулдер куоратыгар Аан дойдуга уолаттарга сахалартан бастакы чөмпүйүөнүн аатын сүгэр.

Ити үөрүүлээх түгэн, саха тустуутун биир бастакы мунугуур чыпчаалын быһытынан, саха тустуунан дьарыктанар уолаттарын инники буоларга кынаттыыр. Оттон ыла саха бөҕөстөрө Аан дойдуга түһүлгэтигэр күүстээхтик кириэн барбыттара биллэр. Илларион Георгиевич 1969 с. ыччаттартан улахан дьон түһүлгэтигэр көһөр. Биригэн биир чабылхай кыайылыгы ситиһэр. Ол курдук, Аан дойдуга аччыгы чөмпүйүөннэ-

тинэн аатырар норуоттар икки ардыларынааҕы Тбилиси уонна Тегеран куоракка ытыллыбыт Иран шаһын турнирын призера буолар.

1969—1971 сс. Сэбиэскэй аармыйа кэжэтигэр Читаҕа, Москваҕа спортивнай кулуупка сулууспалыыр. Ити сылларга ССРС Сэбиллэннээх күүстэрин күрэтэригэр ыччат ортоугар миэстэлэспитэ. Саха АССР 1969, 1973, 1974 с. чөмпүйүөнэ, 1975 с. иккис призера, Бүтүн Сойуустааҕы турнирга призера, Дальнай Восток, Сэбиллэннээх күүстэр, Москва куорат чөм-

пүйүөннэригэр, РСФСР, ССРС тыа сиринээҕи күрэтэр кыайылыахтара уонна призерадара ааттары сүкпүтэ.

Улахан ситиһиилэрэ туохха сытарый?

Бастатан туран, кини айылҕаттан эт-хаан өтгүнэн сайдыылаах, түргэн хамсаныылаах, тустууга анаан төрөөбүт курдук сыыйылааҕас былчыннаах бөҕөһүнэн аатырар. Туох баар ситиһии күүстээх үлэттэн тахсар. Кини сыгыты, мындыр өйө, туруорбут сыалын ситиһэр майгыта улахан оруолаах.

Иккиһинэн, тобус томтордоох Чурапчы аатырбыт оскуолатыгар үөрэнэн, күүс-уох, уопут ингэринэн, чөмпүйүөн буола үүнэр суола саҕаламмыта.

Ону кини манньк ахтан хаалларбыт: «Дмитрий Петрович Коркин уонна оччотооҕу билигини үөрэттүт тренердэрбит биһир уһуллукчулаах өрүттэринэн, билигини курдук улуустарынан араарбат этилэр, Роман Дмитриевичи эн Эдьигээнгин, Павел Пинигини Чурапчыгы, Александр Иванову Сунтаары дьэбэккэ дьарыктаан, барыбытын биһир сомоҕо саха тустууктара дьэн түмэллэрэ. Ол да иһин бытарыһан хаалбакка, бэйэ-бэйэни өйдөөһүн, өйдөөһүн үрдүк ситиһиилэр баар буолбуттара.

Билигин да оччотооҕу көлүөнэ Коркин уолаттара дьэн бэйэ-бэйэбитин өйдөөһүт, өйдөөһүт. Чахчыта улахан спорт күүстээх санаалаах уолаттары үйэ саас тухары ыкса дьобордоһуннарар үтүө санаалаах тренер этэ дьэн сыаналыбын».

Бу курдук, Илларион кини айыы бэрллийбэт үгүс истинник саньыр дьоботтордооҕо.

Ааспыт сайын Манчаары ооньнууларын кэмигэр, өрөспүүбүлүкэ, улуус салалтата, оҕолоро, сиэннэрэ Илларион Георгиевич үтүө аатын ааттаан, кини аатын сүгэр Оҕо спортивнай оскуолатын иннигэр турар бүүһүгэр си-бэкки дьөрбөгүн уурбуттара, кинини ахтан-санаан ааспыттара.

Алексей САВВИН, А.Е. Мординов аатынан Тааттатааҕы лиссийэ 9 кылааһын үөрэнээччитэ.

Тустуунан олохтоохтук сыал-сорук онгостон дьарыктаммыт, олобун спорка анаабыт, сахалартан бастакынан Аан дойдуга чөмпүйүөнүн аатын сүкпүт биһир дойдулааҕым Илларион Федосеев туһунан суруйарга сананньым.

Илларион Георгиевич 1951 сыллаахха алтынньы 23 күнүгэр Алексеевскай оройуонун киинигэр Ытык Күөлгэ, алта оҕолоох **Варвара Илларионовна** уонна **Георгий Степанович Федосеев**тар дьэ кэргэннэригэр үһүс оҕонон күн сирин көрбүт. Алта оҕоттон — үһэ кыыс, үһэ уол: Алексей, Мария, Илларион, Степан, Валентина, Дария.

Төрүттэригэр саҕалаан

Федосеевтар ийэлэрэ Варвара Илларионовна аҕата аатырбыт олонхотун Дарыбыан Дабыыдабы удьурдаан уус-уран кэпсээннээх, сахалыы өйдөөх, амарах ийэ эбит. Суруйар дьоруойбун эһэтин аатынан Дарыбыан, Илларион дьэн ааттаабыттар. Аны ийэтин эһэтэ Быргый Уйбаан — Өксөкүлээх Өлөксөй аҕата Дьэнкир Елисейи кытта ини-биилэр эбит. Онон Илларион улуу Өксөкүлээхтэн хаан тардар. Эһэтин олонхотун Дары-

улуустан сонун

Урбаанныт тустуук оҕолорго бириэмийэ олохтоото

Максим Забровскай 2000 сыллаахха Хара спортивнай оскуолатын бүтэрбитэ. Тустуунан дьарыктаммыта. Көнүл тустууга РФ спордун маастарыгар кандидат, хапсаҕайга СӨ спордун маастара. Хапсаҕайга өрөспүүбүлүкэ чемпионы, элбэх турнирдар кыайылыахтара. Билингэ дьэри аҕам саастаахтарга тустар.

Урбаанныт **Максим Дмитриевич** Майаҕа баар “Максим” аты киинин уонна “Күн” бородукта маркетын учредителэ. Кэргэнэ **Мария Иннокентьевна** ити эргизэн кииннэрин дириэктэринэн үлэлиир.

Максим Дмитриевич аты-эргизэн үлэһитинэн үлэлиэбиттэн үөрэммит оскуолатыгар өрүү көмөлөһөр, оскуолабыт меценатынан буолар. Тустуук оҕолор дьарыктарыгар кэлэн эмиз үлэлээһэччи.

Урбаанныттар бырааптарын көмүскээһин уполномоченнайа, улуус урбаанныттарын координационнай сэбиэтин председатели солбуйааччы, Мэнэ Хангалас улуунун тустууга федерациятын чилиэнэ.

М.Д. Забровскай соторутааҕыта Хара оскуолатыгар тустуунан дьарыктанар оҕолорго, кэргэннээн М.И. Забровскайынан сүбэлэһэннэр, СӨ үтүөлээх тренерэ Яков Филиппов көрдөһүүтүн ылынан, ситиһиилээх оҕолорго бириэмийэ олохтоотулар.

Өрөспүүбүлүкэ, Уһук Илин, Россия, Европа уонна аан дойдуга призера, чемпионнара буолары ситиспит оҕолор бириэмийэ ылар буолуохтара. Оскуола дириэктэрэ А.А. Оконешников уонна М.Д. Забровскай дуогабар түһэрсэн илии багтастылар.

Маннайгы бириэмийэ көнүл тустууга Уһук Илин күрэхтэһиитин үрүн көмүс призерагар **Петров Эрсанга** ананна. Бириэмийэни Максим Дмитриевич оскуола линейкатыгар туттарда. Оскуола үөрэнээччилэрэ, учууталлар ыгыты тыаһынан эбэрдэлээтилэр.

Афанасий ИЛЛАРИОНОВ, педагогическай үлэ уонна спорт бэтэрээнэ, “Ийэ дойдуга үтүөтүн иһин” орден 2-с степеннээх мэтээлин хаһаайына, Мэнэ Хангалас улуунун бочуоттаах олохтооҕо.

▲ М.Д. Забровскай угаттан иккис.

санаа ситимэ

Манчаары аата үйэтитиллэр

Манчаары Баһылай туһунан араас номохтор, кэпсээннэр, хоһоонор, ырыалар урукку уонна билинни да олоххо Саха сиригэр уонна Арасыйга да эрэгийиэнин суруйааччылар кини олоһун дьингээх сыалын көмүскээн суруйбуттара, билиннэ дылы сэнгээриини ылан — хаһыат, лэтэрэтиирэ салаатыгар киирэн, сырдаталла турар.

Уопсайынан ыллахха, оҕону, ыччаты, эти-хааны эрчийиигэ уонна хорсун-хоодуот бэриниллээх буоларга иитэр сыаллаах айымньылар табыстылар. Арааһа, ол санааттан СӨ ФК уонна Успуорка үтүөлээх үлэһитэ Алексеев Афанасий Егорович, Манчаары аатын көмүскээн турар, бу национальной оонньууларга кини аатын ингэрэргэ туруорсан, өйөбүлү ылаҕа. Мантан аллара Манчаары Баһылай тиэмэтигэр араас хайысхалаах тэрээһин үлэһиттэрин көрүөхпүт.

«Драма Манчары», «Почему и как написана пьеса Манчары» диэн кылгас этии тоһоҕосторо бэрт элбэх киһи санаатыгар уонна өйүгэр араастаан киирэн, ырыппыт буолуохтаахтар. Бэл хойукка диэри нууччалыгы да, сахалыгы да кини «Саха норуотун дьоруойа» диэн бигэргэтиигэ утарар суолталаах, киргитэр уонна архыыптан да ылыллыбыт матырыйаалларынан сирэйдэнэн, араас ис хоһоонноох кэпсээннэр тахсыбыттары бары билэбит.

Ол эрэри бу тиэмэҕэ өйдөрүн-санааларын ууран, оччотооҕу буккуурдаах олох таһаарыгар Манчаары Баһылай сырыгытын кыым оҕостон, араас айымньыны айан суруйбуттара. Билинни олоххо ону бигэргэтэн өйдөтөр сыаллаах култуура уонна литэрэтиирэ, ордук тыйаатыр уонна түмэл көмөтүнэн араас тэрээһиннэр ытыллар буоллулар. Ол ытыллар үлэлэр Манчаары харана олох батталын утары охсуспутун, кини оҕорбут дьыалата, олоҕо дьиннээҕин дакаастыыллар.

Күлүмнүүр Манчаарыта

Устуоруйаттан көрдөххө, «Сахалар сойуустара» уопсастыбаннай-бэлитичэскэй бөлөх салайааччыта В.В. Никифоров-Күлүмнүүр төһө да хаайыллан сыттар, санаата тууйуллан, саха норуотун туһугар туруулаһан турар, бииргэ үлэлээбит, алтыспыт доҕотторун санаан, Манчаары туһунан биэс оонньуулаах пьесаны суруйбут.

Оттон хаайыттан мэкитиэнэн босхолонон тахсар (29.06.1906 с.). Ити тахсан баран, бастаан бэйэтин дьытыгэр, оттон «Саха кулууба» диэн түмсүү дьонун көмөтүнэн бу пьесаны оонньоон дьонно көрдөрбүт. Урукку да кэмгэ култуура, литэрэтиирэ эйгэтигэр сааныр (жанр) көрүнгүн таба талан,

манньык бийиэсэ буолан тахсыбыта, бу билинни аныгы олох-путугар тийэ кэлэн, туһанылала сылдьар.

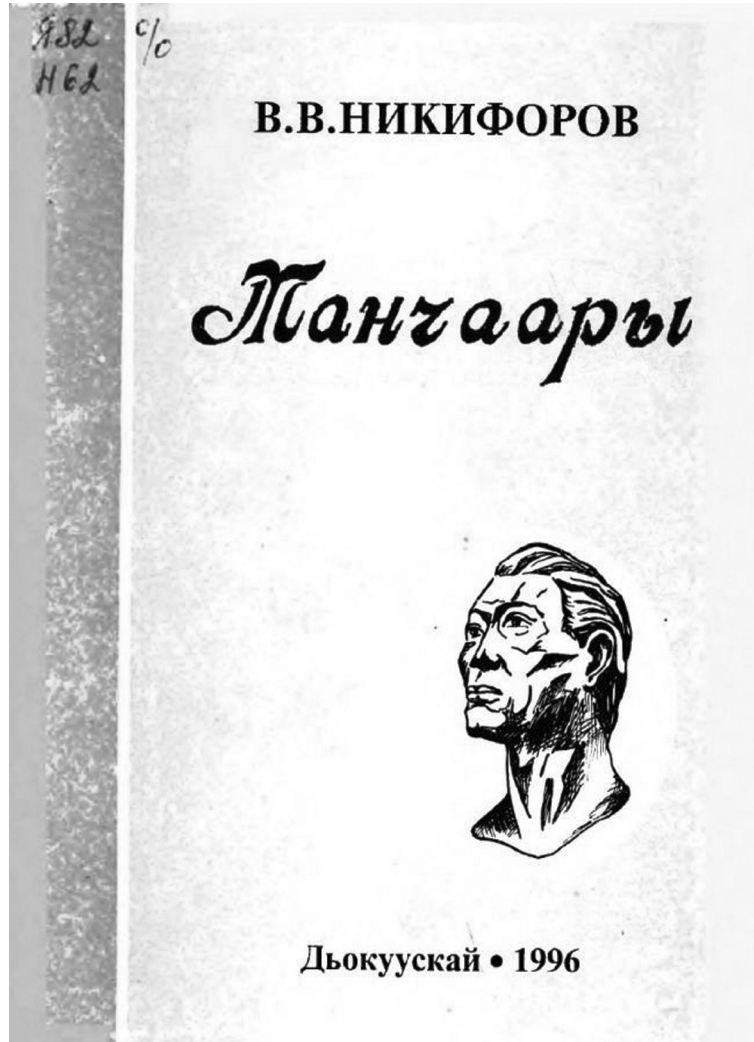
В.В. Никифоров бэйэтэ айан суруйбут «Манчаары» бийиэсэтин ис хоһоонуттан көрөн, сөптөөх оруоллары талан уонна оччотооҕу кутталлаах да кэмтэн чабыйбакка, хаайыттан тахсан да баран, бийиэсэтин туруорарга санаммыта. Бу манна, кини ис дууһатыттан саха норуота батталтан, атаҕастабылтан босхолоноун баҕата күүстээҕин уонна ону утары охсуһарга дьулуурун, хорсунун көрөбүт.

Аны оруолларын талыыга бэйэтигэр чугас эрэнэр дьонун, табаарыстарын талыыта. Талбыт «артыыстара» бу тирээн турар сытыгы балыытыка хаамытыын ис хоһоонун үчүгэйдик билэр уонна ону дьонсэргэ санаатыгар, өйүгэр тиэрдэйтэрэ диэн эрэммит дьонноро — кини чугас табаарыстара буолаллар.

Онон Манчаары оруолун — Алексей Елисеевич Кулаковскай, Манчаары ийэтин уонна Бэрт Маарыйаны — М.Н. Андросова (Ионов сылынай хотуна), Чоочону — Т.В. Слепцов, Мотуруонаны — Е.Н. Аверинская уонна нуучча ысыраабынныгы — М.В. Сабунаев (урукку сылынай) оруоллары толорбуттара. Ити кэмгэ бу бийиэсэни аан маннай толорбут «артыыстарынан» кинилэр буолаллар диэн туох да саарбаҕа суох ылынабыт.

Бийиэсэни дьон көрөн сүрдээҕин биһирээбиттэр. Оттон нуучча үөрэхтээхтэрэ — актёрдар көрөн сахалар да, тыйаатырга оонньоохторун сөбүн эппиттэр.

В.В. Никифоров-Күлүмнүүр бийиэсэтин маннай «Манчаары түөкүн» диэн ааттаан суруйбут эбит. Кэлин тоҕо «түөкүн» диэн тылы киллэрбитин туһунан ыйытыкка: «... ыраахтааҕы былааһын цензуратыттан (кэтэбилиттэн) куотаары...» — диэн быһаарбыт. Билигин бийиэсэ бастакы суруллуута Санкт-Петербурга РФ Наукаларын Академиятыгар архыыпка хараллан сытар. Оттон нууччалыгы тылбааһа 1915 с. «Лена өрүс долгуна» сурунаалга тахсыбыт. Василий Васильевич Никифоров — Күлүмнүүр олоһун кэрчигэр барыта 4 төгүл хаайыллан, тийэбэр 1928 сыллаахха ыалдыа сытан, төрөөбүт дойдуттан баара суоҕа 62 сааһыгар букатыннаахтык араасар.

туттан баара суоҕа 62 сааһыгар букатыннаахтык араасар.

Урукку кэмгэ кутталлаах да, бобуулаах да кэмнэр ааспыттара. Ону ол диэбэккэ, син биир кини эт-хаан өттүнэн сайдыытын уонна күүһүн-күдэҕин эрэ буолбакка, бэйэтин өйүгэр-санаатыгар, эр санааланы хорсун быһыытыгар хайа сатанарынан, харана олох батталын утары соҕотоон кирибитин көрдөрөр кылгас да буоллар, улахан суолталаах «Манчаары» туһунан айымньы тахсыбыта, дьон санаатын өрө көтөбүр уонна толкуйдатар даҕаны. Билинни олоххо дьоруойбут Манчаары туһунан лэтэрэтиирэҕэ да, устуоруйа наукатыгар, архыып да матырыйаалларыгар, тыйаатыр уонна түмэл олоҕор кирибитин бары билэбит.

Олоһун сырдатар тэрээһиннэр

Бэйэтин төрөөбүт дойдутугар Мэнгэ Ханаласка үлэ бастакы кэрчигэ тыйаатыр тутуллууттан саҕаламмыта. Урут нэһиликтэргэ уруккунан «кулуп» диэн дьону көбүлүүр, иитэр суолталаах дьыэлэр суох буоланнар, үлэлииргэ олус ыарахан этэ. Ону ол диэбэккэ, оччотооҕу култуура үлэһиттэрэ атынан, оҕуһунан тыа нэһиликтэрин кэрийэн балаҕанна, дьыбэ испэктээк, кэнсир көрдөрөллөрө.

Саха сиригэр аан маннай тыйаатыр боппуруоһугар үлэлээн сыратын биэрбит кининэн Ньурбаттан төрттээх устуоруйа наукатын хандьыдаата, бы-

рапыассар Константин Дмитриевич Уткин буолар. Кини Саха сиригэр «Көс тыйаатыр-дара» диэн айымньытыгар бастакы холкуоһунай тыйаатырдар тэриллииһин суруйбута. «... Тыйаатыр боппуруоһугар Саха АССР Совнаркома дьаһал таһаарбытын кэннэ, бэрт ыксалынан 1936 сыл балаҕан ыйын 1 күнүттэн Мэнгэ-Ханаласка, Майаҕа бастакы Судаарыстыбаннай холкуоһунай тыйаатыры аспыттар...» (К. Уткин «Көс тыйаатыр-дара»).

Салайааччынан Аргунов Алексей Семенович үлэлээбит. Бу тыйаатырга эбии Амма, Арҕаа Ханалас оройуоннарын хабаан, нэһилиэнньэ олохтоохторун култуурунай сырдык олоххо тардыы соруктара турбуттара. Тыйаатыр бастакы быһыын Степан Ефремов «Хардыылар» бийиэсэтин туруоран аспыта.

Мантан ыла араас сылларын салгыы суруйааччылар: Суорун Омоллоон «Күөх көпө», А. Софронов «Олох дьэбэрэтэ» — Н. Якутскай «Көмүстээх үрүйэ», Амма Аччыгыя «Ситим быстыыта», С. Данилов «Үрүн уонна Хара» о. д. а. айымньылары туруоран барбыттара. Оттон В.В. Никифоров — Күлүмнүүр «Манчаары» айымньытын араас сылларга туруоран кэлиилэр. Ол курдук, 1934 сыллаахха маннайгы «Манчаары» бийиэсэтигэр Чоочо баай оруолун 21 саастаах Алексей Леонтьевич Попов олус чабылхайдык толорон, көрөөччү биһирэбилин ылбыт.

Араас сылларга «Манчаары» бийиэсэтин туруорбут өрөсүсүөрдөр (режиссердар): Афанасьева Тамара Романовна (1998 с.), Кривогорницын Аскольд Климентьевич (1999), Протодьяконов Василий Андреевич — Кулантай (сыла биллибэт), Гаврильева Антонина — бэйэтиэсэ (1996), Осипов Данил Николаевич «Манчаары: Ытыллыбыт ох төннүбэт» бийиэсэтэ (2018), Попов Петр Николаевич артыыс — Сылгыһыт Сүөдөр оруолун (сыла биллибэт), Д. Осипов уонна оруолга Петров Василий Прокопьевич — (сыла биллибэт) о. д. а. кэмгэ Манчаары Баһылай уобараһын көрөөччүгэ итэҕэтиилээхтик туруораннар, сэнгээрээһини элбэхтик ытыллытара.

Төрөөбүтэ 220 сылыгар

Былырын маныха аналлаах араас тэрээһиннэр үөрэх, култуура, түмэллэр эйгэлэригэр ытыллылар. Маны таһынан Майаҕаҕа Хомсомул болуоссатыгар Манчаары Баһылай муусукаалынай ийиһилээх, хорсун, эр санаалаах буолуу тыһыгар иитэр сыаллаах «Эдэркээн Манчаары» диэн испэктээк турбута. Испэктээк ис хоһоонун ааптара Сергучева Раиса, аркыастыр доһуоһун Захаров Василий ыһыпта. Испэктээх аныгылыгы муусука доһууоһулаах турбута ордук оҕо-аймах, эдэр ыччат интэриэһин тарта, кэлбит дьон биһирэбилин ылла.

2024 сылтан М.И. Брызгалова аатынан Киин бибилиотэка «Манчаары Баһылай дохсун олоҕо» бырайыагынан кыттан 115 тыһыынчалаах граны ылыбыта. Бу бырайыак чэрчитинэн салгыы араас тиэмэлээх дакылааттары ааҕы, өрөспүүбүлүкэтээҕи ойуулукка кыттыы, куйаар-аудио ситиминэн уус-уран ааҕылар куонкурустарын ыһыттылар.

Олус улахан суолталаах солун иһитиннэри улуус олохтоохторун бийылгы үбүлүүдүгэ сылга улаханнык долгутта уонна үөртэ даҕаны. Ил Түмэн бастакы вице-спикэрэ А.Н. Жирков «В.В. Никифоров-Күлүмнүүр «Манчаары» туһунан айымньытын таһааран, Москубаҕа лэтэрэтиирэ бэстибээлигэр кыттан, айымньы утарсылаах Манчаары олоһун дакаастаан, хай-баллаах уонна махталлаах үлэ түмүгэ «Кыһыл көмүс» мэтэлинэн наҕараадаламмыта — улахан ситиһии.

Онон Манчаары Баһылай икки батталлаах ыраахтааҕы былааһын уонна бэйэтин дойдутугар баайдар, кулактар олоххо сөбө суох сидьин, ыар батталларын утары дьадаҕы, кыаммат харана норуотун көмүскээбитэ, кини олоһун ити кэрчигэ ыраастанан, дьиннээхтии дакаастанан тахсыбыта бүтүн өрөспүүбүлүкэ, улуус олохтоотторугар улахан үөрүүнү уонна эрэли үөскэтэр.

Анна ПЕТРОВА.
Мэнгэ Ханалас.

хаартысканан кэпсибит

Ярыгин түһүлгэттигэн — икки мэтээл

Тохсунньу 29 — олунньу 1 күннэригэр Красноярскайга буолан ааспыт Иван Ярыгин кубогар көнүл тустууга норуоттар икки ардыларынаабы күүрэхтэһиигэ саха тустууга кыһатын иитиллээччилэрэ икки мэтээллэннилэр.

Таджикистан хамаандатыттан Виктор Рассадин 70 киилэбэ быһаарылаах хапсыһыга Давид Баевка 6:8 ахсаанынан сабырыттар, иккис миэстэни ылла. Оттон Беларусь чизин көмүскэбит Арыяан Тютрин (57 кг)

үһүс бириистээх миэстэбэ тигистэ. Ол оннугар Россия аатыттан кыттар бэйэбит уолаттарбыт үөтэлээбэтигэр: Айсен Потапов уонна Ньургун Сергин — түһүлгэ боруонса мэтээлин иһин кирисиигэ хоттордулар.

Ыйааһыннарын бэрээдэгинэн кыайылаахтарынан буоллулар: Мунх-Эрдэнэ Батхуяг (Монголия), Чермен Тавитов (Хотугу Осетия), Башир Магомедов (Дагестан), Давид Баев (Хотугу Осетия), Тимур Бижоев (Кабардино Балкария), Ахмед Усманов, Ибрагим Кадиев, Аманулла Гаджимагомедов, Мухамет-Тагир Ханиев, Шамиль Мусаев (бары — Дагестан).

«Дьулурбан».

түһүлгэ дуораана

Василий Алексеев: «Дьулурбан» куонкурустара күүтүүлээхтэр»

Красноярскайга бытыллыбыт Иван Ярыгин Кубогар «Дьулурбан» үгэһинэн, спорду таптааччыларга куонкурус тэрийдэ. Онно кыайылаахтары уонна биир дойдулаахтарбытыттан кимнээх миэстэлэһиэхтэрин собун таайыгы бытыгыларга бэриллибитэ.

Онуоха 20 киһини кэннигэр хаалларан, кыайылаабынан Мэнэ Ханаластан почта үлэһитэ Василий Алексеев буолла. Кини — 70 кг Давид Баев, 79 кг Ахмед Усманов, 86 кг Ибрагим Кадиев, 92 кг Аманулла Гаджимагомедов бастылыларын таайбыт уонна Арыяан Тютрин үһүс, Виктор Рассадин иккис миэстэ буолалларын уот хараха эппит.

Кыайылаахха бириһэ — «Атлетикс» маҕаһынтан 2000 солк. суумаҕа туоһу сурук туттарылына. Бириһи эрдэ эрэнэрбитин быһытынан, АГАТУ, Чурапчы улуунун уонна Саха сиригэр 18–21 саастаахтарга мас-рестлингэ хамаандатын сүрүн тренерэ, «Дьулурбан» тустууга анаан тэрийбит куонкурустарын биэс төгүллээх кыайылааҕа Айсен Молюков туттарда.

— Василий, эбэрдэлибит! «Дьулурбан» куонкурусгар хас төгүл кыайдыҥ эгэй?

— Арааһа, биэстэ-алта кыайдым буолуо. Хас сыллаахха, ханнык күүрэхтэһиилэргэ кыайыппын өйдөөбөппүн, ордук аан дойду чемпионаттарыгар сылыктааһыннарым табылааччылар. Олус үчүгэй, күүтүүлээх куонкурустары тэрийэбит.

«Дьулурбан» — билигин спорду уонна спорт историятын сырдатар соботоох хаһыат сыһыарыта. Республикабытыгар

туспа спортивнай кумааҕы хаһыат баара эбитэ буоллар, олус үчүгэй буолуо этэ.

Уолаттарбыт Красноярскайга бэйэлэрин кыахтарынан туһунулар дии саныбын. Арай, күүрэхтэһиилэрэ аҕыйаҕа таайар быһыылаах.

Өссө төгүл куонкурус кыайылааҕа Василий Алексеевы уонна бириһи туруорбут Айсен Молюковы эбэрдэлибит! «Дьулурбаны» кытта өрүү биригэ буолалларыгар баҕарабыт. Аны маннык тэрээһин Россия тустууга чемпионатыгар анаан тэриллээ.

ийэ тыл күнэ

Күрэс тыла сахалыы буолуохтун!

Бырабыыталыстыба иһинэн С.В. Местников салайааччылаах тыл тизерминин бөлөбө тэриллэн үлэтир. Бэрт кылгас кэм иһигэр элбэх тыл ырытыллан, дьүүлэһиллэн, билигин спорт дьин оннугар — күрэс, сахалыы, эбэтэр хотугулуу многоборье дьин оннугар — дэгит күрэс, волонтер — үтүө көмөһүт о.д.а. тыллары номнуо суруналыыстар уонна күрэс түһүлгэтин кэпсээн ыгытааччылар бэйэлэрин суруйууларыгар уонна тылларыгар туттар буолбуттара кэрэхсэбиллээх.

Оттон даҕаны атын, тылбаастаммыт тыллар үчүгэйдик имитиллэн, күннээҕи туттууга кириэн иһиэхтэрэ дьин бүк эрэллээхпит.

Былырын Тааттаҕа Манчаары оонньуутун чэрчитинэн спорт тизерминэрин сахалыыты туһунан көрсүһүү тэриллэбитэ. Оонньуу бас дьүүлдүтэ (сүрүн судьуйага) Николай Цыпандин, күрэхтэһии үөрүүлээх аһылытыгар үгэс быһытынан оноһулар дьүүлдүт андаҕарын урукку курдук нууччалыы буолбакка, сахалыы гынаахха дьин этиитэ биһирэбили ылбыта. Санаа атастаһытын түмүгүнэн, Саха сиригэр үтүөлээх суруналыыһа Владислав Коротов, иһитинэрэр-биллэрэр эйгэ үлэһитэригэр көмө быһытынан күрэс сахалыы тылдытын онорон, туһааннаах дьонно

тарҕаппыта. Ону суруналыыстар, айар үлэнэн дьарыктанар дьон бэйэлэрин айымньыларыгар туһааналларыгар, киэнник тарҕанарыгар көмөлөһөлөрүгэр баҕарыллар.

Аны күрэс сахалыы көрүннэригэр Манчаары аатынан «Модун» өрөспүүбүлүкэтээҕи киһини салайааччыта, Ил Түмэн дьокуутаата Геннадий Васильев бэйэтин тэрилтэтин иһигэр урут нууччалыы суруллан турбут анал хостор ааттарын сахалыы тылбаастаах оноттордо. Холобур, раздевалка — таннар хос, туалет — чэпчэ, выход — тахсыы...

Бу — бэйэбит тылбытын сайыннарыыга, омук быһытынан уратыбытын көрдөрүүгэ үтүө холобурдарынан буолаллар. Ол багыһааччылаах буоларыгар баҕарабыт.

Күрэс тыла сахалыы буолуохтун!

Күрэс нууччалыы-сахалыы тылдыта

Бу билигин кэмнэ сурукка-бичиккэ да, күрэс хаамытыгын көрдөрөн сырдаттааччыларга да элбэхтик туттулар нууччалыы тыллар тылбаастара. Кытаатан төрөөбүт тылгытынан, сахалыы табатык, сөптөөхтүк саҕара үөрэһин!

Абсолютнай чемпион — мунуутур кыайылаах
Бокс — буюкса
Ветеран — бэтэрээн
Кылаабынай судьуйа — бас судьуйа
ДЮСШ — оҕо-ыччат күрэһин кыһата
Жим — анныы
Лидер — тумус киһи
Прессинг — ыгыты
Прием — албас
Программа — тускул

Проект — барыл
Профессионал — идэтийбит
Пьедестал — үрдэл
Результат — түмүк, көрдөрүү
Свисток — чуһуурба
Спорт — Успуорт, күрэс
Спортсмен — күрэсчит
Эстафета — түһүмэхтээх сүүрүү
Этап — түһүмэх
Туше — ыраас кыайыы
Апперкот — баһан охсуу
Нокдаун — туймаарды.

Балаһаны Петр ПАВЛОВ. бэлэмнээтэ.